

Анна Ахматова, вірш «Вновь подарен мне дремотой...» (1916).

Оригінал	Переклад Ольги Смольницької (2018)
Вновь подарен мне дремотой Наш последний звездный рай – Город чистых водометов, Золотой Бахчисарай.	Знов мені дарунок марев, Наш останній в зорях рай – Місто чистих водограїв, Золотий Бахчисарай.
Там за пестрою оградой, У задумчивой воды, Вспоминали мы с отрадой Царскосельские сады	Де пістрява загорода, Теплі спомини були, Де замислилися води, – Сад у Царському Селі,
И орла Екатерины Вдруг узнали – это тот! Он слетел на дно долины С пышных бронзовых ворот.	І орла від Катерини Упізнали ми політ! Птах злетів на дно долини З пишних бронзових воріт.
Чтобы песнь прощальной боли Дольше в памяти жила, Осень смуглая в подоле Красных листьев принесла	Болю спів щоб похоронний В пам'ять вривався мені, – Смагла осінь лист червоний Принесла у пелені,
И посыпала ступени, Где прощалась я с тобой И откуда в царство тени Ты ушел, утешный мой [1, с. 102–103].	Східцям сипала одіння, Де прощання час щемкий І звідкіль у царство тіні Ти пішов, утішний мій.

УДК 81'25,81'255

**СТАТУС КОМІЧНОГО У ФІЛОЛОГІЧНИХ НАУКАХ ТА ПРОБЛЕМА
ЙОГО ВІДТВОРЕННЯ ПІД ЧАС ПЕРЕКЛАДУ**

**STATUS OF COMIC IN PHILOLOGICAL SCIENCES AND PROBLEMS
OF ITS REPRODUCTION IN TRANSLATION**

Содель О.С.,

*аспірант кафедри англійської філології й перекладу
Київського національного лінгвістичного університету*

У статті визначається статус комічного у філологічних науках. Розглянуто основні форми комічного, такі як гумор, іронія та сарказм. Здійснено їх розмежування відповідно до інтенції адресанта. Вивчення лінгвокультурної специфіки комічного відбувається на основі трактування його як «культурно відшліфованої емоції». Визначено, що на сприйняття комічного твору впливають не лише особливості культур, що його породжують і сприймають, а й індивідуальний досвід адресата. Дослідження основних мовних засобів творення комічного демонструє, що будь-який мовний засіб може виступати засобом творення комічного.

Ключові слова: комічне, форми комічного, гумор, іронія, сарказм, «культурно відшліфована емоція», сприйняття комічного, засоби творення комічного.

В статье определяется статус комического в филологических науках. Рассмотрены основные формы комического, такие как юмор, ирония и сарказм. Осуществлено их разграничение в соответствии с интенцией адресанта. Изучение лингвокультурной специфики комического происходит на основе трактовки его как «культурно отшли-

фованной эмоции». Определено, что на восприятие комического произведения влияют не только особенности культур, порождающих и воспринимающих его, но и индивидуальный опыт адресата. Исследование основных языковых средств создания комического показывает, что любое языковое средство может выступать средством создания комического.

Ключевые слова: комическое, формы комического, юмор, ирония, сарказм, «культурно отшлифованная эмоция», восприятие комического, средства создания комического.

The article determines the status of the comic in the philological sciences. The main forms of comic, such as humor, irony and sarcasm, are considered. They are differentiated according to the addresser's intention. The study of the linguistic and cultural specifics of the comic is performed on the basis of its interpretation as "culturally polished emotion". It is determined that the perception of the comic is influenced not only by the features of the cultures that generate and perceive it, but also by the individual experience of the addressee. Exploring the main language means of creating comic shows that, depending on the context, any language means can act as a means of creating comic.

Key words: comic, forms of comic, humor, irony, sarcasm, "culturally polished emotion", perception of comic, means of creating comic.

Постановка проблеми. Комічне (поряд із трагічним і піднесеним, ідеальним і ницим) належить до фундаментальних естетичних понять. Категорія комічного відображає протиріччя суспільного життя і недоліки людей, є специфічною формою розкриття й оцінки цих протиріч, формою критики [21, с. 95]. У мовознавстві перші фундаментальні праці з вивчення комічного почали з'являтися з кінця ХХ століття [5; 14; 19], а піком його ґрунтовного вивчення на основі творів різного характеру можна вважати початок ХХІ століття [1; 6; 11; 17; 20]. У наведеній статті основна увага приділяється вивченню основних форм комічного, його культурній зумовленості та характеристичності мовних засобів творення комічного.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Антропоцентрична природа сучасних наукових досліджень призводить до того, що комічне привертає увагу численних мовознавців, зокрема у сфері лінгвокультурології, літературознавства та лінгвопоетики. Дослідженнями комічного композицій літературознавства займалися С. Бассай [1], А. Мехед [11], М. Мінський [12] та ін. Їх цікавили питання розмежування форм комічного, серед яких основними досі є гумор, іронія та сарказм, яким у статті приділено основну увагу.

Питаннями вивчення комічного з точки зору лінгвокультурології займалися М. Бахтін [2], М. Мусійчук [13], В. Пропп [14] та інші дослідники, всі вони погоджувалися з культурною зумовленістю цього феномена, що впливає на розуміння комічного та здатність інтерпретувати комічну ситуацію [6, с. 10], а комічне розглядалося засобом етнодиференціації [13, с. 4]. Однак у цьому аспекті варто більше уваги приділити специфіці формування комічного відповідно до культури, що його породжує.

Оскільки комічне реалізується в мові, то значна кількість дослідників приділяє увагу прийомам та засобам створення комічного. Цьому питанню

присвячено роботи В. Проппа [14], А. Кестлера [25], О. Лука [10], О. Харченка [20]. Аналіз теоретичних джерел із вивчення комічного в цьому аспекті показав плюралізм думок, які потребують систематизації.

Постановка завдання. Завданням представленої статті є вивчення статусу комічного у філологічних науках, зокрема літературознавстві, лінгвокультурології та лінгвопоетиці.

Виклад основного матеріалу. Досліджуючи багатогранність комічного, його тлумачення, структуру, особливості функціонування у тексті, дослідники ставлять собі за мету чітко окреслити межі складників досліджуваного поняття.

Під час аналізу комічного визначальним є те, що воно має різноманітні форми, що протистоять високим естетичним ідеалам, а саме: гумор, іронію, сарказм [1; 11]. За С. Бассай, «створення стрункої та максимально повної класифікації відтінків комічного – справа малоперспективна, тому що межі між цими відтінками часто бувають дуже хисткими та важко вловимими» [1, с. 15], тому обмежуємося визначальними характеристиками основних форм комічного (гумору, іронії та сарказму).

Гумор, за визначенням С. Бассай, – це м'яка, доброзичлива форма сміху, специфічне переживання суперечливості об'єкта, в естетичній оцінці якого поєднується серйозне та смішне; гумор співвідноситься з дотепністю, якій належить особлива роль у системі творчих здібностей людини [1, с. 15]. Гумор проявляється в умінні відшукати смішне в ситуації, де (на перший погляд) немає нічого смішного [10, с. 66]. Гумор, за спостереженнями М. Мінського, допомагає обійти гострі моменти спілкування, «чисто логічний нонсенс має таке саме гумористичне забарвлення, що і двозначність жарту» [12, с. 285].

Іронія – форма комічного, для якої характерна прихована насмішка, що замаскована під зовнішньою серйозністю. У загальноприйнятому розу-

мінні іронія трактується інакомовленням. На відміну від обману, вона не просто приховує істину, а й виражає її (лише інакомовним чином). Іронія, як правило, використовується для передання негативного змісту. Тому лише позитивні концепції можуть бути використані в словникових значеннях. У дефініції іронії виокремлюються три її основні риси: двозначність, вдавана невинність та момент жертви, тобто предмета, який стає її мішенню, тому «поняття сарказму входить до поняття іронії та є її інтенсивнішим вираженням» [11, с. 119].

Сарказм, у свою чергу, є крайнім ступенем іронії, особливо дошкульна насмішка, коли до сміху додається гірке обурення, презирство, злість, отрута [22, с. 37]; це іронія, що викриває особливо небезпечні за своїми суспільними наслідками явища дійсності [4, с. 49]. Сутність міститься в особливому співвідношенні двох планів (припущення і зображення), тобто йдеться про відверту насмішку, цинізм, образу, зневагу у висловленні мовця. Сарказму притаманне поєднання гніву, ненависті з гіркою посмішкою [8, с. 611].

Для комічного характерне поєднання універсального та національного. Універсальна природа сміхової культури виявляється у тому, що всі народи висміюють однакові явища дійсності, які є об'єктами комедійного сприйняття. Так, багато дослідників вказують на соціальний бік комічного, виражений у меті сміху, зокрема висміювання соціальних вад [9; 13], тому комічне визначається суспільно значущим смішним [9, с. 130]. За М. Мусійчук, аксіологічний механізм комічного в індивідуальній і суспільній свідомості зумовлений нерозривністю знаковості й соціальності в комічному і проявляється в сконцентрованих тенденціях, що визначають напрям необхідної зміни світу через латентну організацію на основі комічних фрагментів творів світової художньої літератури та фольклору, що виражають ставлення народу до події, явища, факту найбільш широким і глибоким способом установаження зв'язку між зовнішнім світом і суб'єктивним досвідом особистості, за допомогою вирішення завдань оціночного характеру з метою з'ясування значення і сенсу для сьогоденного буття [13, с. 2].

Культурно зумовлені жанри та форми комічного існують у будь-якому народі світу та належать до народної сміхової культури. Зокрема М. Бахтін демонструє приналежність сміху та комічного до культурних явищ, що отримує подальше розроблення у працях вітчизняних і зарубіжних дослідників [2, с. 7].

У подальшому, розглядаючи сміх явищем культури, дослідники називають його «культурно відшліфована емоція» [16, с. 129]. В. Пропп, розглядаючи сміх, пропонує аналізувати його «не в площині абстрактних філософських побудов, а в плані історичного розгляду» [14, с. 224], додаючи, що варто розглянути «явище в його русі, в його розвитку, в його конкретних зв'язках із життям тих народів, у яких ми його спостерігаємо» [14, с. 224]. На думку дослідника, сміх варто розглядати саме в контексті народу та історичної епохи, оскільки «кожна категорія або вид сміху властиві народам на певній стадії господарського і суспільного розвитку» [14, с. 226].

Культурна зумовленість комічного пов'язана з тим, що для розуміння і відчуття комічного потрібна причетність до описуваної ситуації. Вирішальною умовою розуміння комічного є не просто наявність знань і уявлень про те, про що йдеться, але і певне особисте переживання, що викликається цим. Як справедливо зазначає Н. Корюкіна, сприйняття комічної ситуації та її емоційна оцінка тим сильніші, чим ближча і знайоміша ця ситуація реципієнтові [6, с. 10], що настановує нас на висновок про те, що найбільш ефективними у плані виклику сміхової реакції будуть такі комічні ситуації, що входять до загального культурного контексту людини, яка сприймає таку ситуацію, тобто вирішальним є власний досвід.

За Н. Корюкіною, на розуміння комічного та здатність інтерпретувати комічну ситуацію впливають такі фактори, як обсяг фонових знань реципієнта, знання контексту описуваних подій і згадуваних прецедентних феноменів, розуміння закладених автором у текст пресупозицій [6, с. 10], що виражається в культурній базі реципієнта.

На аксіологічну здатність комічного до етніфікації та етноінтеграції вказує М. Мусійчук, зазначаючи, що гумор може використовуватися для полегшення соціальних уподобань і групової згуртованості великих і малих груп та проявляється у так званому «національному гуморі» через стереотипи спілкування всередині певного етносу [13, с. 4]. Наприклад, німецька культура структурована таким чином, щоб якнайкраще уникати появи емоційно заряджених ситуацій. Ця німецька особливість організації суспільства у формі запобігання емоційних перевантажень стосується навіть сексуальних відносин у шлюбі, що є досить важливими для німецької лінгвокультури, що породжує такі комічні історії: *Sie zu ihm am Morgen, nach der Hochzeitsnacht: „So, und jetzt*

stehst du auf und kochst Kaffee, oder kannst du das auch nicht?“ [23].

Поява значної кількості «національного гумору» може бути пояснена реакцією на зближення і перемішування етнічних груп в індустріальних суспільствах, що призводить до стирання соціальних, моральних і географічних кордонів, унаслідок чого етнічний гумор покликаний відновлювати втрачену дистанцію шляхом створення елементів контролю над національною меншиною (або більшістю) населення. Наприклад, у російській культурі функція етнодиференціації й етноінтеграції реалізується шляхом звернення до образу «чукчі», «єврея», «німця», «хохла», «гарячого фінського хлопця», «англійця» і т. ін. Вважається, що французам притаманна дотепність, яка має агресивний характер, уїдливість, зверхнє ставлення до предмета комічного, росіянам – одухотворення веселого комізму сумом (гоголівський «сміх крізь сльози» чи чеховські «сльози крізь сміх») [3, с. 62], для українського гумору характерна актуалізація життєствердження і відчуття свободи, які він дарує, а англійцям властивий гумор, який є «скромним і має характер доброзичливого розчулення» [3, с. 62].

Мовні засоби вираження комічного традиційно вивчаються не ізольовано, а в контексті певних аспектів створення та сприйняття комічного тексту. Ще на початку ХХ століття В. Пропп виділив певні прийоми, що відповідають за створення комічного ефекту: висміювання фізичного вигляду людини, професій, пародіювання, комічне перебільшення, ганьба волі, обман, алогізм, брехня [14, с. 31–110]. Особливе місце у нього посідав опис мовних засобів створення комізму. Дослідник розмежував каламбури (гру слів, що застосовується як невинний жарт), парадокси й іронію. Загалом, В. Пропп намагався довести, що комізм досягається тим, що увага відволікається від змісту мовлення до зовнішніх форм і виразів [14, с. 121].

Після В. Проппа спробу описати мовні засоби досягнення комічного ефекту зробив О. Лук, який розглядав почуття гумору і дотепність формою психічної діяльності людини. Взнявши за основу своєї класифікації мовленнєву поведінку людини, автор виявив кілька груп мовних засобів: помилкове протиставлення, помилкове посилення, доведення до абсурду, дотепність безглузді, змішання стилів, натяк, подвійне тлумачення, іронію, буквалізацію метафори, порівняння і зіставлення за віддаленою або випадковою ознакою, повтор і парадокс [10, с. 30–39].

Поширення у лінгвістиці ідей когнітивізму дало можливість вивчати на більш складному рівні феномен комічного, розуміти його структуру і механізми, а також досліджувати його функції у мовленні. Когнітивні теорії комічного висвітлюють важливість подвійності та напруги в комічних текстах. А. Кестлер, говорячи про комічну креативність, акцентує свою увагу на когнітивній природі комічного, вказуючи, що комічність тексту базується на ошуканому очікуванні. Таким чином, гумористичний текст повинен стосуватися двох різних і протилежних сценаріїв; ця подвійність спочатку не виявляється особою – адресатом тексту [25, с. 51].

Вивчення комічного у лінгвопрагматиці пов'язане з відомим принципом кооперації Г. Грайса, який вивів постулати кількості, якості, релевантності та ясності, показав, що їх недотримання призводить до комічного ефекту [5, с. 220]. Узнявши за основу цю теорію, Дж. Серль вивів поняття «гумористичний мовний акт». Він трактує його індивідуальним проявом стимулу на щось смішне або веселе [19, с. 158]. Характеристиками акту є такі: 1) участь мовця і слухача; 2) необхідність вимовлення фрази, тобто представлення нового стимулу, на який буде реакція. Реакція залежить від життєвого досвіду слухача, від його психологічного типу, ситуативного контексту і суспільства, в межах культури якого відбувається гумористичний акт. Якщо ці всі фактори призводять до сміхової реакції, то гумористичний мовленнєвий акт вважається вдалим, у протилежному випадку – невдалим [19, с. 158].

Представники дискурс-аналізу почали вивчати комічне у дискурсі як із мовної, так і з соціокультурної точки зору. У західному контексті підхід до комічного, заснований на інтерактивній соціолінгвістиці, починається не з чистих абстракцій, таких як «гумор», «дотепність» або «іронія», а з інтерпретації комічного як мовної діяльності [24, с. 989]. Вивчення комічного у контексті вивчення дискурсу призвело до появи поняття «дискурс комічного», що розуміється текстом, що має певний лінгвальний та екстралінгвальний інвентар реалізації домінуючої глибинної комічної (сміхової) інтенції, який динамічно розгортається у ситуації сміхової та ігрової комунікації [20, с. 336]. На відміну від комічного тексту, який розглядається статичним результатом мовної діяльності, комічний дискурс включає динамічний процес (як когнітивного, так і комунікативного плану), ситуацію (фрагмент об'єктивної реальності, на тлі якого відбувається вербальний акт комунікації) та результат мовної діяльності.

Водночас комічний текст існує у двовимірному чи тривимірному просторі, дискурс комічного – явище багатовимірною, часто дуже розмитого плану [20, с. 264].

Дискурс комічного включає динамічний процес (як когнітивного, так і комунікативного плану), ситуацію, психологічний та екстралінгвальний контекст, пресупозицію комунікантів, а також результат мовленнєвої діяльності – сміх чи гедонічний ефект, що має назву «комічний ефект» – реакція адресата, налаштованого на комічну тональність, яку створено кульмінацією комічного твору в результаті неузгодженості між очікуваним та актуалізованим розвитком предметно-референтної ситуації. Причиною неузгодженості є невідповідність актуалізованої інформації ustalеним нормам: онтологічним, етологічним, лінгвоетологічним, логічним, мовленнєвим або мовним [15, с. 17].

Дискурс комічного має свої мовні особливості (мовні маркери гумору, сатири, сарказму, іронії, трагікомічного), інструментарій трансформацій комічного (лінгвістичні та екстралінгвістичні механізми) та інтенсифікаторів комічного (стилістично-риторичні прийоми, стереотипні уявлення, асоціативні механізми) [20, с. 264]. Так, аналізуючи мовні засоби комічного, В. Санніков особливу увагу надає: 1) макаронічній мові, у якій зміщуються слова і форми різних мов; 2) грі багатьох авторів не окремими словами чи поєднанням слів, а цілими текстами (просте поєднання двох текстів, цілком нейтральних або поетично-піднесених, може призвести до двозначності й викликати комічний ефект); 3) цитуванню широко відомих текстів, часто неточному (така дія змінює смисл на іронічний; за іронічної цитації використання першоджерела може бути дуже вільним, що навіть може забезпечити додатковий комічний ефект) [18, с. 52–53].

За твердженням В. Самохіної, основними засобами створення комічного ефекту є різно-

види мовної гри, побудованої на інконгруентності всіх мовних рівнів: на фонетичному – гра звуками (омоніми, омофониїди, омографи), шибболет, звукова метатеза; на лексичному – каламбури, бленди, малапропізми, оксиморони, зевгми; на текстово-жанровому й дискурсивному – порушення на рівні композиційної структури, введення інтертекстових елементів, збій часових планів, змішання стилів [17, с. 122].

Однак сучасні дослідження демонструють те, що основою комічного є не використання певного мовного засобу, а його експресивність і спрямованість на створення комічного ефекту. Таким чином, під час дослідження мовних засобів комічного варто пам'ятати, що в тексті вони знаходяться в тісній взаємодії, підсилюючи комічний ефект один одного завдяки конвергенції та феномена іррадіації [7, с. 5].

Висновки. Комічне реалізується в таких основних формах, як гумор, іронія та сарказм, розмежування між якими здійснюється на основі інтенції адресанта. Так, гумор є доброзичливим і життєстверджуючим, тоді як іронія та сарказм націлені на висміювання певних рис людини чи вад суспільства. На комічне накладає визначальний відбиток культура суспільства, в якому воно продукується, зокрема саме культурою зумовлюються форми комічного, комічні ситуації та архетипи для кожного народу, а сміх є «культурно відшліфованою емоцією», яка формується у руслі історії й ідеології народу, при цьому комічне є суб'єктивним та залежить від світосприйняття кожного окремого члена суспільства. Засоби творення комічного завжди розглядаються у поєднанні з екстралінгвістичними чинниками; комічне створюється на всіх мовних рівнях, при цьому будь-який мовний засіб творення комічного стає ефективним лише тоді, коли адресат розпізнає комічну інтенцію мовця та відповідним чином на неї реагує.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бассай С. Мовна репрезентація етнокультурних стереотипів у німецькомовному побутовому анекдоті. Дис. Запоріжжя, 2016. 299 с.
2. Бахтин М. Творчество Франсуа Рабле и народная культура Средневековья и Ренессанса. 2-е изд. Москва: Художественная литература, 1990. 543 с.
3. Борев Ю. Комическое. Москва: Искусство, 1970. 269 с.
4. Главацька Ю. Модель художнього концепту комізм у текстах англomовних байок. Нова філологія: Науковий журнал. 2009. № 34. С. 46–51.
5. Грайс Г. Логика и речевое общение // Новое в зарубежной лингвистике. 1975. № 16. С. 217–237.
6. Корюкина Н. Комическое в художественном тексте и его межкультурная транслируемость (на материале произведений М. Зощенко и С. Довлатова и их англоязычных переводов). Дисс. Екатеринбург, 2008. Автореферат. 22 с.
7. Кутюян А. Композиційно-мовленнєві засоби створення комічного в тексті англійської комедії. Дис. Харків, 2007. Автореферат. 21 с.

8. Літературознавчий словник-довідник / за ред. Р. Гром'яка, Ю. Коваліва, В. Теремка. Київ: ВЦ «Академія», 2007. 752 с.
9. Лук А. Юмор, остроумие, творчество. Москва: Искусство, 1977. 183 с.
10. Лук А. О чувстве юмора и остроумии. Москва: Искусство, 1988. 192 с.
11. Мехед А. Таксономія комічного // Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур. 2010. № 12. С. 117–120.
12. Минский М. Остроумие и логика бессознательного. Новое в зарубежной лингвистике. 1988. № 23. С. 281–309.
13. Мусийчук М. Социальные основания аксиологического механизма комического. Мир науки. Социология, филология, культурология. 2015. № 4. URL: <https://sfk-mn.ru/PDF/03SFK415.pdf>.
14. Пропп В. Ритуальный смех в фольклоре (По поводу сказки о царевне Несмеяне) // Проблемы комизма и смеха. Ритуальный смех в фольклоре (по поводу сказки о Несмеяне): Собрание трудов В. Проппа / научная ред., комм. Ю. Рассказова. Москва: Издательство «Лабиринт», 1999. URL: http://www.gumer.info/bibliotek_Vuks/Culture/propp/09.php.
15. Птушка А. Об'єктивація гендерних стереотипів у текстах англомовних анекдотів. Дис. Харків, 2008. Автореферат. 24 с.
16. Рюмина М. Эстетические проблемы комического. Дисс. Москва, 1990. 188 с.
17. Самохіна В. Англомовний жарт: когніція, комунікація, текст. Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. 2011. № 972. С. 119–129.
18. Санников В. Русский язык в зеркале языковой игры. 2-е изд., испр. и доп. Москва: Языки славянской культуры, 2002. 552 с.
19. Серль Дж. Что такое речевой акт? Новое в зарубежной лингвистике. 1986. № 17. С. 151–169.
20. Харченко О. Відеовербальний дискурс комічного у комунікативному просторі США. Мовні і концептуальні картини світу. 2010. № 29. С. 335–343.
21. Худавердова Н. Комическое и смех в истории мировой эстетической мысли. Контекст и рефлексия: Философия о мире и человеке. 2012. № 2-3. С. 95–113.
22. Щербина А. Жанри сатири і гумору. Нарис. Київ: Дніпро, 1977. 136 с.
23. Frau Mann Witze. URL: <http://www.dein-witz.de/frau-mann-witze-6.html>.
24. He Y. Humor in Discourse: A Linguistic Study of the Chinese Dialect Film, Crazy Stone /Proceedings of the 20th North American Conference on Chinese Linguistics (NACCL-20) / ed. by M. K. Chan, H. Kang. Columbus: The Ohio State University, 2008. Vol. 2. P. 989–998.
25. Koestler A. The Act of Creation. London: Hutchinson, 1964. 751 p.